

Archivariorum historicorumque magistra

Dr. Rani Borkali

Archivarium historicorumque magistra

Történeti tanulmányok Bak Borbála tanárnő
70. születésnapjára

SZERKESZTETTE

Kádár Zsófia
Lakatos Bálint
Zarnóczy Áron

Magyar Levéltárosok Egyesülete
Budapest, 2013

A Magyar Levéltárosok Egyesülete kiadványai 13.

A kötet az NKA támogatásával jelent meg.

A kötet kereskedelmi forgalomban nem kapható.

Az ünnepelt fényképét Várhelyi Klára (Róma) készítette.
A kötetben szereplő térképeket Nagy Béla (MTA BTK TTI) rajzolta.
A borító és a tördelés Abinéri Gábor munkája.

A borítón a közölt tanulmányokhoz tartozó képek részletei láthatók.

ISBN 978-963-87475-3-2

© A tanulmányok szerzői, 2013

Fotó © Várhelyi Klára, 2013

Szerkesztés © Kádár Zsófia, Lakatos Bálint, Zarnóczki Áron, 2013

Képmelléklet © a tanulmányok szerzői, 2013

Kiadja a Magyar Levéltárosok Egyesülete

www.leveltaros.hu

Felelős kiadó: Tyekvicska Árpád, elnök és Décsey Sándor, titkár

A nyomdai munkálatokat a Kódex Könyvgyártó Kft. végezte.

Felelős vezető: Marosi Attila

Minden jog fenntartva.

Printed in Hungary

Tartalom

Köszöntő (KENYERES ISTVÁN)	11
Tabula gratulatoria	15
Előszó (KÁDÁR ZSÓFIA, LAKATOS BÁLINT, ZARNÓCZKI ÁRON)	19
Rövidítésjegyzék	21
I. TÖRTÉNETI FÖLDRAJZ, TÖRTÉNETI TOPOGRÁFIA, TÉRKÉPHASZNÁLAT	
BOLLÓK ÁDÁM: Magángondolatok temető, település és településtörté- net viszonyáról a 10–11. századi Kárpát-medencében	25
<i>Private Thoughts on the Relation between Cemetery, Settlement and Settlement History of Carpathian Basin in 10–11th centuries</i>	69
CSUKOVITS ENIKŐ: Magyarország helye Kelet-Európában. A <i>Descriptio Europae Orientalis</i> országleírásai	71
<i>The Place of Hungary in Eastern Europe. The Country Descriptions of the Descriptio Europae Orientalis</i>	82
TÓTH KRISZTINA: Tata és környéke településeinek történeti földrajza a 14. században	83
<i>Historical Topography of Tata and Its Region in the 14th Century</i>	101
LAKATOS BÁLINT: Lázár deák <i>Tabula Hungariae</i> -jának (1528) helyrajza és a késő középkori úthálózat	103
<i>Settlements on Lazarus' Tabula Hungariae (1528) and Late Medieval Road Network</i>	128

TRINGLI ISTVÁN: Oremus. Egy hegyaljai dűlőnév jelentése	129
<i>Oremus. Bezeichnung eines Flurnamens aus der Hegyalja Region</i>	142
TÓTH GERGELY: Meddig terjed Magyarország? Történelmi jogok és politikai realitások küzdelme Bél Mátyás <i>Notitiájában</i>	143
<i>What's the Extent of Hungary? Conflict of Historical Rights and Political Realities in Mátyás Bél's Notitia</i>	163
KULCSÁR KRISZTINA: Landgraf Ádám gondolatai a magyarországi utak javításáról	165
<i>Adam Landgrafs Gedanken über die Verbesserung der Post-Straßen und anderer Hauptweege im Königreich Ungarn</i>	188
REISZ T. CSABA: Külföldi mérnökök a magyarországi kataszteri felméréseknél	189
<i>Foreign Surveyors at the Cadastral Surveys in Hungary</i>	215
TÖRÖK ENIKŐ: Néhány kataszteri irattípus	217
<i>Einige Katastralunterlagen</i>	235
BERTÉNYI IVÁN: A Badacsony-hegy fontosabb helynevei a 20. században	237
<i>Wichtigere Ortsnamen des Berges Badacsony im 20. Jahrhundert</i>	242
 II. FORRÁSKIADÁS ÉS TÖRTÉNELEM	
BESSENYEI JÓZSEF: <i>Litterae ad Cameram exaratae</i> . A Magyar Kamarához intézett levelek, különös tekintettel a magyar nyelvűekre	245
<i>Litterae ad Cameram exaratae. An die Ungarische Kammer geschriebene Briefe mit besonderer Rücksicht auf Briefe in ungarischer Sprache</i>	255
TUSOR PÉTER: Pázmány pápai bullái és palliuma. (Adatok az esztergomi érseki szék 1616. évi római konzisztoriális betöltéséhez)	257
<i>Die päpstlichen Bullen und das Pallium von Péter Pázmány, Erzbischof zu Gran (1616)</i>	275

FAZEKAS ISTVÁN: Homonnai Drugeth III. György (1583–1620) familiárisainak jegyzéke 1622-ből. Adalék Tállyai Pál pályájához	277
<i>Die Liste der Familiaren von György III. Drugeth von Homonna (1583–1620) aus dem Jahre 1622. Ein Beitrag zur Laufbahn von Pál Tállyai, Übersetzer der Historiarum de rebus Ungaricis libri</i>	292
KÁDÁR ZSÓFIA: Dallos Miklós győri püspök életútja és végrendelete (1630)	293
<i>Life Career and Testament (1630) of Miklós Dallos Bishop of Győr</i>	327
KALMÁR JÁNOS: A horvát végvidékre vonatkozó tervezet az 1670-es évekből	329
<i>Ein das kroatische Grenzgebiet betreffender Vorschlag aus den 1670-er Jahren</i>	343
 III. TÖRTÉNELEM ÉS TÖRTÉNETI SEGÉDTUDOMÁNYOK	
NAGY BALÁZS: Luxemburgi IV. Károly önéletrajza: szövegtani és forráskritikai megközelítések	347
<i>Autobiography of Charles IV of Luxemburg: Textual and Source Critical Approaches</i>	357
E. KOVÁCS PÉTER: Zsigmond király itáliai itineráriuma (1412–1414 és 1431–1433)	359
<i>Itinerary of King Sigismund of Luxembourg in Italy (1412–1414 and 1431–1433)</i>	389
KÖRMENDI TAMÁS: Dalmácia címere a középkori magyar királyok heraldikai reprezentációjában	391
<i>The Coats of Arms of Dalmatia as a Part of the Heraldic Representation of the Hungarian Kings in the Middle Ages</i>	408
PÁLFFY GÉZA: Rendkívüli források a horvát nemzeti szimbólumok történetéhez. Horvátország zászlajának legkorábbi ábrázolásai a 16–17. századból	409
<i>Extraordinary Sources for the History of Croatian National Symbols. The Earliest Portrayals of the Flags of Croatia from the 16th and 17th Centuries</i>	432

DRASKÓCZY ISTVÁN: Henri Pirenne (1862–1935) magyarországi recepciója az 1894 és 1945 közötti időszakban	433
<i>Die Rezeption von Henri Pirenne in Ungarn zwischen 1894–1945</i>	451

IV. INTÉZMÉNY- ÉS TÁRSADALOMTÖRTÉNET

ZSOLDOS ATTILA: Üres honor	455
<i>Empty honor</i>	476

LACZLAVIK GYÖRGY: Várday Pál esztergomi érsek egyházfői tevékenységének vázlatja	479
<i>An Outline of the Activity of Pál Várday, Archbishop of Esztergom</i>	500

SZÖGI LÁSZLÓ: Hanyatlás és átalakulás. A magyarországi peregrináció Mohácstól a 16. század végéig	501
<i>Decline and Change. Hungarian Peregrination from the Battle of Mohács to the End of the 16th Century</i>	520

MOLNÁR ANTAL: A horvát–szlavón rendiség és az oszmán Szlavónia	521
<i>The Croatian–Slavonian Estate System and Ottoman Slavonia</i>	538

DOMINKOVITS PÉTER: Szolgabírák és járásaik Sopron vármegyében, a 16/17. század fordulóján	541
<i>Stuhlrichter und ihre Bezirke im Komitat Sopron/Ödenburg zur Wende des 16./17. Jahrhundert</i>	564

KENYERES ISTVÁN: A félharmincad 1635–1638-ban	567
<i>Der Halbdreißigstzoll, 1635–1638</i>	591

OBORNI TERÉZ – NAGY BÉLA: A hadviselés alól felmentett székely települések a 17. században	593
<i>Szekler Settlements Released from the Military Services in the 17th Century</i>	610

OROSS ANDRÁS: A magyarországi kamarák területi illetékessége a 17–18. század fordulóján	611
<i>Die für Ungarn zuständigen Kammern an der Wende vom 17. zum 18. Jahrhundert</i>	628
MIHALIK BÉLA VILMOS: Egyházi adatok a Jászságról Heinrich von Kageneck német lovagrendi komtur 1703. évi vizitációs jelentésében	629
<i>Ecclesiastical Data about Jazygia in the Visitation Report of Heinrich von Kageneck, Landkomtur of the Teutonic Order in 1703</i>	644
GÉRA ELEONÓRA: Don Thomaso Raspassani, a vízivárosi „magyar” vikárius leleplezése	645
<i>Die Enthüllung von Don Thomaso Raspassani, dem „ungarischen” Vikar von Wasserstadt Ofen (Buda)</i>	671
TUZA CSILLA: A céhes intézmény kereteinek bomlása: az 1761-es céhrendelet előzményei	673
<i>Die Auflösung der Rahmen der Zunftinstitution: die Prämissen der Zunftregelung 1761</i>	688
BORSODI CSABA: A herceg Esterházy-hitbizomány kismartoni uradalmának tisztviselői, alkalmazottai, szolgái 1770–1780 között	689
<i>The Officials, Personnel and Servants of the Eistenstadt/Kismarton Estate of the Prince Esterházy Entail (1770–1780)</i>	704
Bak Borbála munkásságának bibliográfiája (1961–2013) (összeállította: LAKATOS BÁLINT)	707
MELLÉKLET (képmelléklet Dominkovits Péter, Körmendi Tamás, Pálffy Géza és Török Enikő tanulmányaihoz)	I–XVI

CSUKOVITS ENIKŐ

Magyarország helye Kelet-Európában. *A Descriptio Europae Orientalis* országleírásai

1307 májusában tíz hajóból álló francia–velencei flotta hagyta el a dél-itáliai Brindisi kikötőjét kelet felé indulva, hogy beteljesítse IV. (Szép) Fülöp francia király testvéröccsének, Károlynak, Valois nyughatatlan és ambiciózus grófjának épp aktuális trónszerzési álmait.¹ A hadjárat, amelynek Bizánc megszerzése és a latin császárság újraélesztése volt a célja, egyike volt az eredménytelenül végződő kései keresztes hadjáratoknak.

A keresztes államok felmorzsolódása, amit az utolsó jelentős frank város, Akkon 1291-es elvesztése tett véglegessé, erős propagandahullámot indított el. A gondolatot, hogy a terület visszafoglalása érdekében új, nagyszabású hadjáratot kell indítani, a következő két-három évtizedben számos szerző fejtette ki, akik érvelésüket igyekeztek megalapozott ismeretekkel és konkrét tanácsokkal alátámasztani – különösen Szép Fülöp francia király és V. Kelemen pápa környezetében zajlott élénk tervezetkészítés. Izgalmas és eredeti munkát alkotott többek között a spanyol filozófus, Raimundus Lullus, a francia jogász, Pierre Dubois vagy a néhány évvel később máglyán megégetett templomos nagymester, Jacques de Molay, de a tervezetek közül a legszélesebb ismertségre az örmény Hayton herceg úgynevezett florilégiuma – az addig szerzett keleti ismeretek összefoglalását, rendszerezését tartalmazó munka – tett szert.² A tervek

¹ Valois Károly 1900-ban készült, de mindmáig használt, hasonló kiadásban a közel-múltban megjelent életrajza: PETIT 2005.

² A sort 1291-ben Padovai Fidenzio nyitotta, *Liber de recuperatione terre sancte c.*, a Szentföld történetét és a felszabadításhoz szükséges hadsereget, a haladási útvonalakat taglaló tervezetével. Kiadása GOLUBOVICH 1906–1927, II. 9. skk. A különböző tervezetek kiadását, a róluk készült gazdag irodalmat itt nem részletezem, a kérdés áttekintését lásd ATIYA 1962, 31. skk., RUNCIMAN 1999, 957. skk. A tervezetek többségét újabban egy kötetben is megtalálhatjuk, lásd PAVIOT 2008. Hayton könyve, a *Fleur des histoires de la terre d'Orient* négy részre tagolódik: az első röviden leírja Ázsia tizennégy királyságát Kínától Szíriáig, a második a térség uralkodóházairól ad sommás történeti áttekintést. A leghosszabb, harmadik rész a tatárok történetét meséli el Dzsingisz kántól a

középpontjában álló francia uralkodó minden ez irányú várakozással ellentétben nem kívánt személyesen hadat indítani, de örömmel fogadta testvére keleti szerepvállalását. Valois Károly 1301-ben feleségül vette Courtenay-i Katalint, II. Balduin latin császár unokáját, legitim jogot szerezve újdonsült felesége reménybeli örökségére. 1306-ban V. Kelemen pápa keresztes hadjáratot hirdetett – a francia igényeknek megfelelően azonban nem közvetlen szentföldi hadjáratra, hanem Bizánc ellen –, Károly pedig megkezdte az előkészületeket. Először Velencével kötött szövetséget, biztosítva a tengeri átkeléshez szükséges hajókat, 1307–1308 folyamán azonban a Földközi-tengeri térség szinte valamennyi politikai tényezője csatlakozott az egyre gyarapodó koalícióhoz, Aragóniától Szerbián át Kis-Örményországig.³

Minden bizonnyal a keresztes hadjáratokkal kapcsolatos diplomáciai feladatok vezették Kelet-Európába azt a máig ismeretlen utazót, akinek a térség legalaposabb 14. századi leírását, az 1308 első felében készült *Descriptio Europae Orientalis* címen ismertté vált írást köszönhetjük. A névtelen szerző munkája öt középkori kódexben is fennmaradt, szövegét tehát keletkezése után még több példányban is lemásolták. Később azonban hosszú időre feledésbe merült – mivel a katalógusokban szereplő címe nem utalt értékes tartalmára, tudományos felfedezésére csak az 1910-es években került sor. A szöveget megtaláló és kritikai kiadásban közreadó Olgierd Górka nem csupán a szöveggondozás munkáját végezte el; amit ma tudunk a *Descriptió*ról, keletkezési körülményeiről, azt zömmel ugyancsak Górka tárta fel, illetve következtette ki.⁴

A szerző személye, társadalmi hovatartozása, nációja ismeretlen, Górka meggyőző és logikus érvelése szerint azonban a legvalószínűbbnek az tűnik, hogy francia domonkos szerzetes lehetett, aki hivatalos

14. század elejéig, végül a negyedik rész a keresztes hadjáratoknak és a térség államainak történeti és politikai áttekintése, amelyet a szerző következtetései, valamint a pápához intézett, *passagium generalé*ra, azaz keresztes hadjáratra buzdító fejezetek zárnak. Legjobb kiadása mindmáig: RHC Arm. II. 111–254. (franciául), 255–363. (latinul), részletes bevezetővel XXIII–CXLII. Modern francia átírásban, Christiane Deluz bevezetőjével: *Croisades*, 803–878.

³ A hadjáratról elsősorban lásd SCHEIN 1991, munkájának eredményeit magyarul röviden ismerteti MOLNÁR 2010, 224–227.; a térség uralmi viszonyainak mintaszerű áttekintése a Földközi-tenger keleti medencéjének előző „erős embere”, I. Károly, Szicília és Jeruzsálem királya ideje alatt: BORGHESE 2008.

⁴ GÓRKA 1916, következtetéseit áttekintette, ill. további következtetésekkel egészítette ki DEÉR 1931, 1–22.

megbízásból utazott a Balkán-félszigetre.⁵ Saját szövege alapján kettős feladatkörre következtethetünk: a 14. század eleji francia domonkos – már ha valóban az volt – Anonymust részben missziós céllal küldték a régióba, egyúttal megbízást is kaphatott az aktuális keresztes tervekhez kapcsolódó tájékozódásra, tárgyalásokra. Noha a munka *pro forma* egyszerűen a térség leírása, vezérmotívumként újra és újra feltűnik mindkét téma: a skizmatikus népek közti térítés lehetősége, illetve Valois Károly hadjárata. Az „ősbűn”, az egyházszakadás a görögökhöz kapcsolódott, így Görögországnál kezdi meg e kérdésben alkotott véleményének kifejtését: a görögök „*valamennyien hitszegő szakadárok, és az ő szakadárságukból vezethető le minden egyházszakadás a többi skizmatikus nemzet körében, azaz Rácországban, Szerbiában, Bulgáriában, Ruténiában, Georgiában és valamennyi keleti népnél, akik Krisztus nevét hívják segítségül*”.⁶ A görögök gyengesége miatt azonban „*jelen pillanatban a legalkalmasabb az idő arra, hogy ezt a birodalmat Károly úr révén visszanyerjük*”. A névtelen szerző úgy ítélte meg, ha sikerülne a tervezett átkelés, amelytől „*az összes szakadár retteg*”, Valois Károly „*egy éven belül leigázhathatná az említett császárságot és a szóban forgó szakadár nemzeteket*”.⁷ A további országok leírásaiban is – ahol lehetett – kitért Károly hadjáratára: a vlahoknál, akiknek a földjét a herceg ott állomásozó seregével „*csaknem teljesen elfoglalta*”,⁸ a „Rácország” déli felét – a mai Montenegrót – kormányzó „*fortélyos és hazug*” Uros bemutatásakor, aki „*Károly úrtól való félelmében a római egyház iránt a hódolat bizonyos jelét igyekszik kinyilvánítani*”,⁹ valamint Magyarország esetleges szövetségesi szerepének taglalásánál. Míg a névtelen szerző Uros hódolatát, a tervezett hadjáratához kinyilvánított csatlakozási szándékát képmutatásnak minősítette, Magyarországra

⁵ GÓRKA 1916, IX–XVI.

⁶ GÓRKA 1916, 24. „*Omnes sunt scismatici perfidi et ab eorum scismate derinantur omnia scismatica inter [ceteras nationes scismaticas, videlicet in Rascia, seruia, bulgaria, Ruthenia], georgia, et omnes nationes orientales, que christi nomen inuocant*”. Itt és a továbbiakban betűhíven követem Górka átírását, a hibákat külön nem jelölöm. A Descriptio magyar fordítása: BORZÁKNÉ-SZEKFI 1987–1988, 13–27. A továbbiakban ezt a fordítást idézem.

⁷ GÓRKA 1916, 24–25. „*idcirco ad presens est melius tempus ipsum imperium per dominum karulum recuperandi. [...] unde et ipsi greci et omnes scismatici prefati nimium formidant transitum domini karuli, [...] infra unum annum occuparet dictum imperium et prefatas nationes scismaticas*”

⁸ GÓRKA 1916, 13. „*Terram enim horum blachorum que est magna et opulenta exercitus domini karuli qui in partibus grecie moratur fere totam occupavit*”

⁹ GÓRKA 1916, 35–36. „*homo est uersutus et mendax*”; „*propter timorem tamen domini karoli aliquod signum deuotionis nititur ostendere uersus romanam ecclesiam*”

úgy tekintett, mint a legértékesebb potenciális szövetségesre. „Ha Károly úr birtokolná a görög császárságot, miután szövetséget kötött Magyarország királyával (...) könnyen megszerezhetnék és alávetethetnék azon összes szakadár és barbár népeket, amelyek annyira gazdag és gyönyörű területet jogtalan birtokosként tartanak elfoglalva. Feltéve azt is, hogy ez a Károly úr a görögök nevezett birodalmát nem is szerezhetné meg teljes egészében, de ő maga az egyik oldalról és Magyarország fent említett királya a másik oldalról rajtaiüthetnének a mondott császárságon és a számításba vett népeken.”¹⁰ A számításból azt a körülményt sem hagyta ki, hogy a fiatal magyar király, I. Károly ebben az időben még nem nagyszabású hódítási tervekkel, hanem a magyarországi hatalom megszerzésével volt elfoglalva; a két Károly közti szövetség kifejtését a következő megállapítással zárta: „persze csak azután, ha Magyarország említett királyságában helyreáll a béke.”¹¹

Noha a *Descriptio* Kelet-Európa országait ismerteti, a szerző láthatólag a kontinens nyugati felének politikai viszonyaival is tisztában volt. Feltűnően jól ismerte a francia uralkodóház és a vele rokonságban álló nápolyi Anjou-dinasztia tagjait, családi és egyéb kapcsolatait. Megbízója személye nem állapítható meg – lehetett akár Valois Károly, de lehetett akár a pápai kúria is, esetleg maga a pápa, a francia V. Kelemen.¹² Egyéb adat hiányában az sem állapítható meg, használták-e a tanácsait az 1310-ben végül a szövetség felbomlásával, visszavonulással végződő hadjárat bármelyik lépésénél. A *Descriptio* legfőbb értékét azonban természetesen nem a szerző néhány tanácsa, hanem maguk a meglepően pontos országleírások adták. Az országok ismertetése Görögországgal kezdődik, tájegységenként, azon belül tartományonként haladva, ezt követi Albánia, a leírás idején két részre osztott Szerbia, Bulgária, Ruténia, Magyarország, végül a sort Lengyelország és Csehország zárja. A leírás országról országra azonos elemeket tartalmaz: minden esetben olvashatunk az adott ország fekvéséről, meghatározó földrajzi viszonyairól, természeti kincseiről, jellemző

¹⁰ GÓRKA 1916, 42. „Et ideo ubi dominus Karulus haberet grecorum imperium, confederatione facta cum rege Ungarie, idem dominus Karolus ex una parte rex Ungarie, Karolus ex altera parte de facili haberent et subiugarent omnes illas scismaticas et barbaras nationes, que tam opulenta et delicata regna, sicut iniusti possessores occupant. Et posito quod idem dominus Karolus dictum imperium grecorum non haberet totum, ipse ex una parte et dictus rex Ungarie ex altera [parte] preocuparent imperium prefatum et omnes nationes dictas”

¹¹ GÓRKA 1916, 43. „dum tamen memoratum regnum vngarie haberet pacem”

¹² A francia király, IV. (Szép) Fülöp és a névtelen szerző felfogása több ponton is éles ellentétben állt egymással, így nem valószínű, hogy Fülöp volt a megbízó. Erről lásd DEÉR 1931, 5.

mezőgazdasági terményeiről, lakóiról, vallásáról és politikai viszonyairól. Így például Albániáról megtudhatjuk, hogy „messzire kiterjedő és nagy tájegység”, amelynek „városai, várai, mezővárosai és falvai nincsenek, hanem sátrak alatt tanyáznak, és állandóan vándorolnak egyik helyről a másikra vérrokonsági csoportok szerint”. Földje húsban, tejben és sajtban gazdag, gabonában és borbán viszont szűkölködik. Az országban élő emberek „rettentően harciasak, kiváló íjászok és lándzsások”, akik „sem nem tiszta katolikusok, sem nem tiszta szakadárok”.¹³

Az ismeretlen irodalmat is használt országleírásai elkészítéséhez – így például Pliniusra hivatkozva, bár vélhetőleg nem közvetlenül Pliniust olvasva tudósított az albánok hatalmas kutyáiról, és ugyancsak olvasmányai alapján írt az albánok fehér hajáról is –, ismeretei meghatározó hányada azonban személyes tapasztalatra, illetve (kisebb részben) szemtanúk elbeszélésére épült.¹⁴ Az olyan jellegű tudáshoz ugyanis, hogy „Apuliából és Brindisi városából Durazzóba át lehet kelni egyetlen éjszaka alatt”, csak tapasztalat útján lehetett hozzájutni.¹⁵ A szöveg alapján pedig úgy tűnik, az ismertett országok közül Albániában, Szerbiában és Magyarországon személyesen is megfordult.¹⁶

A *Descriptio* Magyarországról tudósító része jól ismert, rendszeresen idézett forrása a hazai szakirodalomnak,¹⁷ a szöveg biztosította lehetőségek köre azonban messze nincs kiaknázva. Egyrészt a névtelen szerző munkájában más országoknál is gyakran tett említést Magyarországról – sajátos módon ezekről a szövegrészekről többnyire meg is feledkezett a hazai történész szakma, habár talán épp e megjegyzések tükrözik a legjobban a szerző földrajzi és politikai tájékozottságát.¹⁸ Másrészt a *Descriptio*

¹³ GÓRKA 1916, 25–29.

¹⁴ Az idősebb Plinius sokkötetes Természettörténete (*Naturalis historia*) a középkor folyamán mindvégig ismert és értékelt munkának számított, ennek ellenére még a 14. század második felében is nehéz volt Plinius-kötethez jutni. Erről elsősorban lásd BOULOUX 2002, 151. skk.

¹⁵ A szerző írott forrásairól és szemtanúiról lásd Górká előszavát: GÓRKA 1916, XVI–XXIX.; az idézett rész – „De Apulia et de civitate brundesina [una] nocte potest transiri in duracium” – magyarázatát lásd uo. XXIII. (Az idézett szövegrész uo. 26.)

¹⁶ Erre a következtetésre jutott Górká is előszavában: GÓRKA 1916, XXIII. Magyarország felkeresése melletti érvei uo. XXV.; Deér ettől eltérő véleményét, amely szerint a magyarországi ismeretekhez elsősorban domonkos közvetítéssel jutott, lásd DEÉR 1931, 18.

¹⁷ A leírás Magyarországról készült része megjelent pl. Károly Róbert emlékezete, 72–76., röviden ismerteti pl. KRISTÓ 2003, 205–206.

¹⁸ A legtöbbet idézett megjegyzés I. Károly első házasságával kapcsolatos, a kérdésben ugyanis vita bontakozott ki: KRISTÓ 1988, 27–30., SROKA 1994, 187–193., KRISTÓ 1994, 194–199., SROKA 1998, 19–23., KRISTÓ 2005, 14–27.

legfőbb értékét – túl az aktuális információkon – véleményem szerint épp az adja, hogy egyetlen, a véleménynyilvánítástól láthatóan nem ódzkodó, ugyanakkor megfontolt személy nézőpontjából kapunk egységes képet az egész térségről, amelyben jól kirajzolódik Magyarország pozíciója.

Milyennek látta, láttatta Magyarországot a 14. század első évtizedében a névtelen? Szerinte Magyarország „egyike a világ legnagyobb országainak földje kiterjedését illetően, mert egybehangzóan állítják, hogy hosszában negyven-napi járóföld és széltében ugyanannyi”.¹⁹ A nagy országban kicsi volt a népsűrűség és a városiasodottság. Leszámítva Budát és néhány további felsorolt várost, több (valódi) város nem volt egész Magyarországon, de „számos mezőváros, vár vagy erődítmény és megszámlálhatatlan falu található a szóban forgó országban, mégis mindezekkel együtt az ország teljességgel lakatlannak tűnik nagysága miatt”.²⁰ A névtelen az ország rendkívüli bőségéről számolt be; ez a bőség mind a szükséges élelmiszerek, mind az ásványi kincsek terén megnyilvánult.²¹ A hatalmas, gazdag ország lakói „alacsonyok, feketék és szikárok” voltak, „a fegyverek bármelyik nemében nagyon jó harcosok”, ugyanakkor alázatosak és katolikusok.²² A névtelen francia hosszán részletezte az ország tartományait (szám szerint 16-ot), felsorolt 21 magyarországi folyót, köztük egészen jelentékteleneket is, vázolta a legfőbb hatalmi viszonyokat, és beszámolt az Árpád-ház francia, illetve Anjou-kapcsolatairól.²³ A térség többi országának leírásakor elejtett magyar tárgyú információi a magyar külpolitikáról és annak irányváltásairól adnak pontos összképet: a Dalmácia feletti magyar és velencei fennhatóság változékonyságáról, a magyar királyok – mind az Árpádok, mind a friss Anjou-ház – dinasztikus házassági kapcsolatairól (a szomszédok közül Szerbia és Ruténia fejedelmi családjaival), az Árpád-kori bulgáriai és halicsi (ruténiai) magyar uralomról.²⁴ Nincs még egy ország a térségben, amely ilyen gyakran buk-

¹⁹ GÓRKA 1916, 46. „Regnum Ungarie est de maioribus regnis mundi, quantum ad terre spacium; dicitur enim communiter, quod in longitudine habebat XL dietas et totidem in latitudine.”

²⁰ GÓRKA 1916, 46. „prefatum regnum esse omnino vacuum propter magnitudinem eiusdem”

²¹ GÓRKA 1916, 46. „Est enim terra pascuosa et fertilis valde in pane, vino, carnibus, auro [et] argento, copia autem piscium excedit fere omnia regna...”

²² GÓRKA 1916, 49. „Sunt comuniter parui homines et nigri ac eciam sicci, bellicosi sunt valde in quolibet genere armorum”; „populus vngarie est multum deuotus et catholicus”

²³ Magyarország leírása: GÓRKA 1916, 43–55.

²⁴ A magyar „törzsszövegen” túli magyar vonatkozású megállapítások: GÓRKA 1916, 13., 20–21., 31–35., 39., 40–41.

kan fel a *Descriptio* szövegében, amelyről a szerző ilyen sokféle kontextusban szólna.

A névtelen francia domonkos Kelet-Európa leírása feltűnően pozitív Magyarország-képet rögzített. „*Egyike a világ legnagyobb országainak*” – írta, és minden további megnyilvánulása ezt a képet erősítette meg. Még a szöveg terjedelme is az ország jelentőségét húzta alá: Magyarországról készítette a második leghosszabb terjedelmű országleírást; az első hely Görögországnak, vagyis a konstantinápolyi császárságnak jutott. A Valois Károly által olyannyira áhított konstantinápolyi császárság minden szempontból megérdemelte a sugallt hierarchia első helyét,²⁵ a szerzetes szerző skizmatikusokkal szembeni előítéletei, a keresztes hadjáratok során kialakult negatív görög sztereotípiák azonban itt is felbukkannak, mintegy csökkentve az ország jelentőségéből adódó görög fölényt. A birodalmat alkotó tartományok népei ugyanis „*valamennyien hitszegő szakadárok*”,²⁶ és amíg az anatóliai terület „*lakosai rettenetesen satnyák és semmiféle hadakozásra nem alkalmasak*”,²⁷ addig a trákiai „*görögök általában elnőiesedtek*”, és ezért „*nem alkalmasak a fegyverforgatásra, mindazonáltal fondorlatosak és fortélyosak*”.²⁸ Míg a császár dúskál a föld minden javában és értelmetlenül pazarol, népe pedig elpuhulva alkalmatlan a katonáskodásra, addig a magyarok „*mindannyian kötelesek követni a királyt, bárhova kívánja, egész népükkel, mindenféle zsold nélkül, és ameddig a királynak tetszik, akár tíz esztendőn keresztül is*”.²⁹ A szöveg a két ország példáján a szerző határozott meggyőződését tükrözi: a nyugati kereszténység fölényét a keleti keresztények felett.

Mint a görög példa is mutatja, a névtelen nem hallgatta el azt sem, ha valami negatívumot talált vagy tapasztalt: volt, ahol a fejedelemtől volt rossz a véleménye, volt, ahol az ott lakó népekről, más esetben az ország szenvedett hiányt valamiben – élelmiszerben, ásványi kincsben, de akár épp a függetlenségének volt híja. Rossz véleménnyel volt Uros (II. Uroš István) rác fejedelemtől, akit hazugnak és képmutatónak tartott, és aki ráadásul erkölcstelen módon „*egy sereg asszonyt*” tartott,³⁰ miközben a római

25 GÓRKA 1916, 21. „Fuit enim et adhuc est inter omnes partes mundi dictum imperium constantinopolitanum permagnificum” – állapította meg a névtelen.

26 GÓRKA 1916, 24. „Omnes sunt scismatici perfidi”

27 GÓRKA 1916, 7. „homines illius terre sunt valde inbecilles et in nullo apti ad prelium”

28 GÓRKA 1916, 23–24. „greci communiter [sunt] effeminati, et in nullo ad arma apti, sunt tamen astuti et dolosi”

29 GÓRKA 1916, 50. „Omnis tenetur regem sequi vbicumque uoluerit cum tota gente sua, absque aliquo stipendio, et quantumcumque regi placuit eciam ad X annos”

30 GÓRKA 1916, 35. „multitudinem uxorum simul actu habens”

egyház felé tájékozódott. Országának – a mai Montenegrónak – lakóit nem tartotta alkalmasnak a fegyverforgatásra,³¹ ráadásul többségük vagy szakadár, vagy olyan eretnek volt, akik ezekre a részekre menekültek az inkvizítorok elől.³² Bulgária és Ruténia „most adó alá vetve a tatárokat szolgálja”, és a bolgárokról is megállapítja, hogy „általában nem harciasak és a fegyverforgatásban járatlanok”.³³ A cseheket és az albánokat tolvajnak nevezte,³⁴ Lengyelországról már csak annyi negatívumot írt, hogy „teljességgel híjával van a bornak”.³⁵ Magyarországról azonban nem közölt egyetlen, a fentiekhez hasonló elítélő megjegyzést sem. Az országról alkotott, önmagában is kedvező képe így a többi országgal való összehasonlításban még értékesebbé válik, a leírás teljes szövege pedig szemléletesen mutatja azt az utat, ahogy a szerző eljutott a következtetésig: Valois Károly serege és a magyarok együtt alávethetnék a Balkán-félsziget szakadár népeit.

A *Descriptio* megírásának idején, 1308 tavaszán a magyar király, I. Károly nem a Balkán-félsziget népeinek alávetésén, a távoli francia rokonnal köthető nagyszabású szövetségen gondolkodott. Gondolatai, tervei akörül forogtak, hogyan tudná megerősíteni magyarországi pozícióit, hogyan tudná megszerezni az őt illető királyi jogokat és birtokokat, amelyek elődei uralkodása alatt az ország legbefolyásosabb báróinak a kezére jutottak. Miközben a névtelen francia az ország adottságaiból, múltjából fakadóan Magyarország és új uralkodóháza, az Anjou-dinasztia előtt fantasztikus lehetőségeket látott, Károly azt tapasztalta, hogy nápolyi kapcsolatai meglazultak,³⁶ és Magyarországon is kicsi a megbízható híveinek a tábora, még a királyi koronát sem tudja megszerezni az erdélyi vajdától, Kán Lászlótól. Ilyen körülmények között mennyiben lehettek reálisak a névtelen Magyarországgal kapcsolatos elképzelései?

Magyarország aktuális helyzetével ő is tisztában volt, hiszen elképzelései megvalósítását akkorra időzítette volna, miután az országban „hely-

31 GÓRKA 1916, 32. „viri nullius fortitudinis sunt ad arma”

32 GÓRKA 1916, 31. „qui fugiunt ad partes illas a facie inquisitorum”

33 GÓRKA 1916, 40. „nunc seruit tartaris sub tributo, nam homines illarum terrarum communiter non sunt bellicosi, nec habent usum armorum”, ill. uo. 41.: Ruténia „nunc autem est sub tributo tatarorum, quem admodum et bulgaria”

34 GÓRKA 1916, 59. „omnes boemi sunt magni et subtiles fures”; az albánokról uo. 27.: „sunt magni fures”

35 GÓRKA 1916, 57.

36 Feltehetően nagyapja 1308. március 16-án, Marseille-ben készült végrendelete sem érte váratlanul: II. Károly nápolyi király Róbert calabriai herceget tette meg általános örökösének, unokájára, a magyar királyra csupán néhány zacskó aranyat hagyott. AOklt. II. 145. (323. sz.)

reáll a békesség”. Nem láthatta előre, hogy a béke helyreállítása még több mint egy évtizedet vesz igénybe. Az ország imponáló méretei, katonai potenciálja, geopolitikai helyzete, a feltehetőleg hozzá is eljutott hír, hogy a pápa már útnak indította új legátusát, Gentilis bíborost Károly helyzetének erősítésére, továbbá kora Magyarországgal számoló kereszties tervezetei külön-külön és együtt is megerősíthették elképzelései helyességében.³⁷ Bár a Balkán-félsziget kétirányú bekerítésére, a két Károly közös hadjáratára végül nem került sor, I. Károly fia, I. (Nagy) Lajos a hűbéres államok Magyarországot övező karéjának kialakításával, a magyar fennhatóság déli és keleti kiterjesztésével igazolta, hogy a névtelen francia terve nem volt teljesen utópia.

³⁷ Ilyen tervek a kor valamennyi jelentős kereszties teoretikusánál szerepeltek. Erről röviden lásd BÁRÁNY 2006, 141.

BIBLIOGRÁFIA

Kiadott források

- AOKlt. II *Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. II. köt.* Szerk. KRISTÓ Gyula. Budapest–Szeged, 1992.
- BORZÁKNÉ–SZEKFŰ 1987–1988 BORZÁKNÉ NACSA Mária – SZEGFŰ László: Egy Délkelet-Európát bemutató földrajzi munka a XIV. század elejéről (*Descriptio Europae Orientalis*). *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis*, 1987–1988, *Series Marxistica-Leninistica et Historica*, 13–27.
- Croisades *Croisades et pèlerinages. Récits, chroniques et voyages en Terre Sainte. XIIe – XVIe siècle.* Éd. Danielle RÉGNIER-BOHLER. Paris, 1997.
- GÓRKA 1916 *Anonymi Descriptio Europae Orientalis, „Imperium Constantinopolitanum, Albania, Serbia, Bulgaria, Ruthenia, Ungaria, Polonia, Bohemia” anno MCCCVIII exarata.* Ed., praefatione et adnotationibus instruxit Olgierd GÓRKA. Cracoviae, 1916.
- PAVIOT 2008 *Projets de croisade (v.1290 – v.1330).* Présentés et publiés par Jacques PAVIOT. Paris, 2008 (Documents relatifs à l’histoire des croisades publiés par l’Académie des Inscriptions et Belles-Lettres XX.).
- RHC Arm. *Recueil des historiens des croisades. Documents arméniens. I–II. vol.* Paris, 1869–1906.

Szakirodalom

- ATIYA 1962 AZIZ S. ATIYA: *The Crusade. Historiography and Bibliography.* London–Bloomington, 1962.
- BÁRÁNY 2006 BÁRÁNY Attila: Magyarország és a kései kereszties hadjáratok. In: *Magyarország és a kereszties háborúk. Lovagrendek és emlékeik.* Szerk. LASZLOVSZKY József, MAJOROSSY Judit, ZSENGELÉR József. Máriabesnyő–Gödöllő, 2006.

- BORGHESE 2008 Gian Luca BORGHESE: *Carlo I d'Angiò e il Mediterraneo. Politica, diplomazia e commercio internazionale prima dei Vespri*. Rome, 2008 (Collection de l'École Française de Rome 411.).
- BOULOUX 2002 Nathalie BOULOUX: *Culture et savoirs géographiques en Italie au XIVe siècle*. Turnhout, 2002 (Terrarium Orbis 2.).
- DEÉR 1931 DEÉR József: Ungarn in der Descriptio Europae Orientalis. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 45(1931), 1–22.
- GOLUBOVICH 1906–1927 Girolamo GOLUBOVICH: *Biblioteca bio-bibliografica di Terra Santa e dell'Oriente Francese*. 1–5. Firenze, 1906–1927.
- Károly Róbert emlékezete Károly Róbert emlékezete. Szerk. KRISTÓ Gyula, MAKK Ferenc. Budapest, 1988.
- KRISTÓ 1988 KRISTÓ Gyula: Károly Róbert első felesége. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica* 86(1988), 27–30.
- KRISTÓ 1994 KRISTÓ Gyula: Orosz hercegnő volt-e Károly Róbert első felesége? *Aetas* 9(1994), 1. sz., 194–199.
- KRISTÓ 2003 KRISTÓ Gyula: *Tájszemlélet és térszervezés a középkori Magyarországon*. Szeged, 2003 (Szegedi középkortörténeti könyvtár 19.).
- KRISTÓ 2005 KRISTÓ Gyula: Károly Róbert családja. *Aetas* 20(2005), 4. sz., 14–27.
- MOLNÁR 2010 MOLNÁR Máté: *A keresztény Európa egysége Pierre Dubois reformterveiben*. Budapest, 2010.
- PETIT 2005 Joseph PETIT: *Charles de Valois (1270–1325)*. Paris, 2005.
- RUNCIMAN 1999 Steven RUNCIMAN: *A kereszties hadjáratok története*. Budapest, 1999.
- SCHEIN 1991 Sylvia SCHEIN: *Fideles crucis. The Papacy, the West, and the Recovery of the Holy Land, 1274–1314*. Oxford, 1991.
- SROKA 1994 Stanisław A. SROKA: Ki volt Károly Róbert első felesége? *Aetas* 9(1994), 1. sz., 187–193.
- SROKA 1998 Stanisław A. SROKA: *A magyar Anjouk családi története*. Kraków, 1998.

The Place of Hungary in Eastern Europe. The Country Descriptions of the *Descriptio Europae Orientalis*

The still unknown traveller, to whom we owe the most detailed description of Eastern Europe from the 14th century, was most probably guided to the region by the diplomatic tasks in connection with the planned crusade of Charles of Valois. The work, which has come to be known as the *Descriptio Europae Orientalis*, was written in the first half of 1308. Although the text of the unknown author has survived in five medieval manuscripts, it had long lingered in complete obscurity, probably because its title in the relevant book catalogues failed to reveal the valuable content behind. Its scientific discovery consequently only came in the 1910s. The text was published by Olgierd Górka, who also reconstructed the circumstances in which the *Descriptio* was written. According to him, the author was probably a French Dominican friar, who travelled to the Balkan Peninsula on an official mission. Although his journey at least partly served missionary ends, he most likely also carried out a commission in connection with the crusading plans then in the making.

The chief value of the *Descriptio* is constituted by the surprisingly detailed descriptions of the countries visited. The text begins with the description of Greece, in the order of great geographical units, and within them of the individual provinces, then comes Albania, followed by Serbia, then divided into two parts, Bulgaria, Ruthenia, Hungary, and closes with Bohemia and Poland. The description contains the same elements from country to country: in each case we can read about the location of the given country, its dominant geographical features, its natural riches, characteristic agricultural products, inhabitants, religion and political features. We are presented with a global view of the whole region from the standpoint of an author who, while forming outright statements, retains his moderation. The present study examines the position of Hungary within this view, which emerges with fairly clear outlines.